

עניני פסח

לכם במצת מצוה, ואורח אצל בעל הבית

יש לדון האם מי שמתארח אצל חבירו, או בן האוכל אצל שלחן אביו, חייב לקנות המצות כדי שיצאו ידי חובתם, או די בזה שיש להם רשות לאכול המצות, וכפי הנראה רוב העולם אינן נוהגין לעשות מעשה קנין בהמצות, וצריכים לבאר האם זה הנהגה הראויה או לא.

א' ותחילה צריך לדון האם יש דין "לכם" במצה, ודנו בזה ראשונים ואחרונים כפי אשר יבואר לפנינו.

ב' ועוד יש לדון האם אורח אצל הבית חשיב שאוכל משל בעה"ב, או דחשיב שאוכל משלו, ואם הוא של בעל הבית האם יכול לקנותו.

ג' עוד יש לדון אם אין האורח יודע שעליו לקנות את המצה, אם קנה.

[וכן יש להסתפק האם הבעל צריך להקנות המצה לאשתו, וראיתי בספר קרן אורה (נזיר כד, א) שכתב שלפי מאי דקיי"ל דבעינן מצה שלו משום דגמרינן לה מחלה (וכפי שנביא להלן), אם כן באשה לכאורה צריך בעלה לאקנויי לה כזית מצה שיהיה שלה, אבל עיי"ש שדחה דבריו דכיון דמשועבד לה במזונותיה כל מה שאוכלתה הוי דידיה].

[א]

לכם במצת מצוה

מצה של מעשר שני

איתא בגמ' (סוכה לה, א ופסחים לה, א) אמר רבי אסי אתרוג של מעשר שני, לדברי רבי מאיר (דס"ל מעשר שני ממון גבוה) אין אדם יוצא בו ידי חובתו ביום טוב, לדברי חכמים אדם יוצא בו ידי חובתו ביום טוב. מצה של מעשר שני לדברי רבי מאיר אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, לדברי חכמים אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח. עיסה של מעשר שני לדברי רבי מאיר פטורה מן החלה, לדברי חכמים חייבת בחלה. מתקיף לה רב פפא בשלמא עיסה כתיב ראשית עריסותיכם, אתרוג נמי כתיב לכם משלכם, אלא מצה מי כתיב מצתכם, אמר רבה בר שמואל ואיתימא רב יימר בר שלמיא אתיא לחם לחם, כתיב הכא לחם עני וכתיב התם והיה באכלכם מלחם הארץ, מה להלן משלכם ולא משל מעשר, אף כאן משלכם ולא משל מעשר.

ולכאורה מבואר בסוגיא דיש דין "לכם" אף במצות מצה, וכבר העיר בספר שפת אמת (סוכה שם) וז"ל משמע דמסקנת הגמ' כן הוא, ולפ"ז צריכין ליזהר במצה של מצוה שיהיה המצה שלו דוקא, ולאורח על שלחן הבעה"ב צריך ליתן לו הבעה"ב המצה במתנה, ולא סגי מה שהרשהו לאכול דצריך להיות שלו ממש, ר"ל שיוכל למכרו ולהקדישו, דמתנה שאינו יכול להקדישה לא שמה מתנה כדאיתא בנדרים (מח, א) בסוגיא דמעשה דבית חורון. ויעוין לקמן איך הוא מיישב מנהג העולם.

יתכן דסגי בהיתר אכילה

והנה הרמב"ם (מעשר שני ג, יז) פסק כר"מ שמעשר שני ממון גבוה הוא, וקשה א"כ איך פסק הרמב"ם (חמץ ומצה ו, ח) שיוצאין במצה של מעשר שני בירושלים.

אלא שי"ל דהנה נחלקו רבי חייא בר אבין ורבי אסי בגמ' (סוכה לה, א) מה הטעם למה אתרוג של ערלה פסול, חד אמר לפי שאין בה היתר אכילה, וחד אמר לפי שאין בה דין ממון. ומסקינן דבהיתר אכילה כולי עלמא לא פליגי דבעינן, כי פליגי בדין ממון מר סבר היתר אכילה בעינן דין ממון לא בעינן, ומר סבר דין ממון נמי בעינן, מאי בינייהו איכא בינייהו מעשר שני שבירושלים אליבא דרבי מאיר. ומעתה א"כ י"ל שהרמב"ם פסק כמ"ד שדי בהיתר אכילה, ולכן אע"פ שפסק שמע"ש ממון גבוה שפיר יכול לצאת ידי חובת מצות מצה.

וכן מבואר בכסף משנה בשם מהר"י קורקוס, דהנה כתב הרמב"ם (ביכורים ו, ד) עיסה של מע"ש בירושלים ועיסת שביעית וספק מדומע חייבין בחלה, אבל המדומע פטור מן החלה. ותמה עליו הכסף משנה דהא פסק הוא ז"ל (מע"ש ג, יז) כר"מ דאמר מעשר שני ממון גבוה הוא, וא"כ הו"ל למיפסק דפטורה מן החלה. ותירץ בשם הר"י קורקוס ז"ל שהר"מ פסק כמ"ד דסגי בהיתר אכילה, עי"ש שדן בזה באריכות.

ולפי"ז יש מקום לומר דכשם שלגבי לכם באתרוג סגי בהיתר אכילה, הכא נמי האורח או הבן אצל אביו יוצאים ידי חובתם במצות מצה, משום דיש להם "היתר אכילה" אע"פ שאין להם "דין ממון". שוב ראיתי שכן כתבו בשם הגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה פרק ט, דבר הלכה ד).

אלא דלכאורה יש לפקפק בזה, דיתכן שרק במע"ש שמיוחד רק לו, א"כ י"ל שהיתר אכילה מספיק שיהיה נקרא "לכם", שרק לו יש היתר אכילה, אבל אורח שתלוי בדעת בעל הבית, י"ל שלא די בזה שיש לו היתר אכילה. אבל ראיתי בספר אמרי בינה (הלכות פסח סימן כא) שאע"פ שלענין הפקר או דבר שגזל מגוי כתב כנ"ל, שאע"פ שיש לו היתר אכילה לא מקרי "שלו", כיון דלית ליה זכות בו יותר מכל אדם, ודווקא במעשר שני מקרי לכם אף דהוי ממון גבוה, הואיל ולהבעלים יש להם זכות זה לאכלו ואין אחר יכול לחטוף ממנו, אבל לגבי אורח הסכים לסברא זו שכיון והאוכל מיוחד לו, שפיר מקרי "לכם" למ"ד דלא בעינן דין ממון.

מצה גזולה

ואפילו אם נאמר שלא מקרי לכם מחמת "היתר אכילה", הואיל והבעה"ב יכול לחזור בו, יתכן שהרמב"ם לא פסק בכלל כסוגיא דסוכה דבעינן לכם, וסמך על ההיא דירושלמי דפוסל מצה גזולה משום מצוה הבאה בעבירה, ולא משום לכם.

דהנה הרא"ש (פסחים ב, יח) דקדק מהא דאמר רב אסי שאין אדם יוצא ידי חובתו במצה של מעשר שני משום דבעינן משלכם, דאין יוצאין במצה גזולה, וכתב שכן כתב הרמב"ם ז"ל (חמץ ומצה ו, ז) דאין אדם יוצא במצה גזולה. ואח"כ הביא דבירושלמי (חלה א, ט) משמע שמצה גזולה רק אסור לברך עליה משום ובוצע ברך נאץ ה', אבל בדיעבד יצא ידי חובתו במצה גזולה. ואח"כ מסיק הירושלמי משום מצוה הבאה בעבירה, וכתב הרא"ש שאפשר דהני אמוראי חולקין, וסוברים דכיון דלא עשאן כמצותן אינה מצוה, ולא יצא ידי חובתו, ולא רק משום הברכה.

מצוה הבאה בעבירה או "לכם"

ולכאורה דברי הרא"ש תמוהים, שבתחילה כתב על פי הגמ' שמצה גזולה פסול משום לכם, ואח"כ מביא שכ"כ הרמב"ם שאינו יוצא במצה גזולה, משמע שס"ל שהפסול הוא מחמת שחסר בלכם, וזה תימה שהרי הרמב"ם (חמץ ומצה ו, ז) כלל הדין שאינו יוצא במצה גזולה יחד עם זה שאינו יוצא בכל דבר האסור לו, וז"ל אין אדם יוצא ידי חובתו באכילת מצה שהיא אסורה

לו, כגון שאכלה טבל או מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו או שגזלה, זה הכלל כל שמברכין עליו ברכת המזון יוצא בה ידי חובתו, וכל שאין מברכין עליו ברכת המזון אין יוצא בה ידי חובתו. א"כ משמע שאין החסרון משום לכם, אלא מטעם מצוה הבאה בעבירה.

וכ"כ להדיא בהגהת הרמ"ך שדקדק בהרמב"ם שאין הפסול משום דבעינן לכם, אלא משום מצוה הבאה בעבירה. א"כ לפי הרמ"ך יהיה מיושב מנהג העולם שלא מקפידין לקנות המצות, שבאמת אליבא דהלכתא אין דין לכם במצה, ורק מצה גזולה פסולה משום מצוה הבאה בעבירה.

ורק יל"ע בכמה מדבריו שם:

א' שכתב שלא בעינן לכם במצה משום דלא כתיב מצתכם, והרי בגמ' יליף חלה חלה.

ב' דהקשה שם מסוגיא דאוונכרי (סוכה ל, ב) דאמר להו רב הונא להנהו אוונכרי כי זבניתו אסא מנכרי לא תגזו אתון אלא לגזוה אינהו ויהבו לכו, מאי טעמא סתם נכרים גזלני ארעתא נינהו וקרקע אינה נגזלת, הלכך לגזוה אינהו כי היכי דליהו יאוש בעלים בידיהו דידהו ושינוי הרשות בידיהו, משמע שאין בעיה של מצוה הבאה בעבירה. ויש ליישב קושייתו ולומר שכוונת הגמ' שאם קנה ביאוש ושנוי רשות, אין כאן משום מצוה הבאה בעבירה (כמבואר בראשונים, ע"י לקמן מה שהבאנו דברי הריטב"א), ולכן אמר להם שהנכרי יקצוץ ההדסים ולא שיקצו בעצמם, כדי שלא יהיה מצוה הבאה בעבירה, ואם זה נכון אדרבה שם מבואר שיש פסול במצוה הבאה בעבירה.

ג' עוד הקשה ממה שהביא הגמ' (סוכה לא, א) דההיא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן, אמרה ליה ריש גלותא וכולהו רבנן דבי ריש גלותא בסוכה גזולה הווי יתבי, [משום שעבדי ריש גלותא גנבו ממנה עצים בשביל הסוכה] צווחה ולא אשגח בה רב נחמן, אמרה ליה איתתא דהוה ליה לאבוהא תלת מאה ותמני סרי עבדי צווחא קמייכו ולא אשגחיתו בה, אמר להו רב נחמן פעיתא היא דא, ואין לה אלא דמי עצים בלבד. הרי לן דלא חיישינן למהב"ע. וי"ל כנ"ל, שאחר שקנה העצים משום תקנת השבים, שוב לא שייך מצוה הבאה בעבירה.

ד' עוד הקשה, שהרמב"ם עצמו כתב (שופר א, ג) שאפשר לצאת בשופר הגזול, הרי שאינו סובר שיש פסול של מצוה הבאה בעבירה. ותמוה, שהרי הרמב"ם הרי מסביר שם שהטעם שכשר משום שאין בקול גזל, ולכאורה כוונתו דמשו"ה לא חל על הקול דין גזל, וממילא אין פסול של מצוה הבאה בעבירה, אבל בלא"ה היה פסול מטעם מצוה הבאה בעבירה.

קנייה בשנוי

אמנם נראה לתרץ דברי הרא"ש שלמד בדעת הרמב"ם שמצה גזולה הוא חסרון בלכם, די"ל דאע"פ שהרמב"ם לא פסל מצה גזולה מטעם לכם, אינו מוכח שאינו סובר דיש דין לכם במצה, שכבר הקשה בעל הנתיבה"מ בספרו מקור חיים (סימן תנד) מ"ט מצה גזולה פסולה הרי קנייה בשנוי ע"י הלעיסה, ותי' שכיון שהלעיסה הוי התחלה של האכילה, א"כ פסול מצד מצוה הבאה בעבירה. ביאור הדבר שאע"ג דקי"ל שאם קנה דבר הנגזל אין כאן משום מצוה הבאה בעבירה, אבל כאן שהעבירה היא בשעת המצוה גרע, וכעין דבריו כתב הביאור הלכה (ריש סימן תנד) וז"ל ואפשר דס"ל דזה מקרי שהקנין בא ע"י המצוה גופא, דקי"ל בסי' תרמ"ט דלא מהני, דאף שאם בלע בלא לעיסה יצא, הא עכ"פ לכתחלה צריך לעיסה כדי שיהיה טעם מצה בפיו.

ולפי"ז י"ל שהיינו טעמא שהרמב"ם לא כתב שמצה גזולה פסול משום דבעינן לכם, משום שבאמת שפיר קנה המצה ע"י הלעיסה, אבל ס"ל שעדיין פסול משום מצהב"ע, כמ"ש המקור חיים והביאור הלכה שרק היכא שקנה לפני המצה אין כאן משום מצוה הבאה בעבירה. [ורק בדברי המשנה ברורה צ"ב טובא שבמ"ב (תנד, טו) כתב שמצה גזולה פסול משום שאינה שלו וילפינן ממעשר שני ויבואר להלן שיטה זו, ואילו בביאור הלכה מסיק שהוא מטעם מצוה הבאה בעבירה].

ואם כנים הדברים, אז אין מדברי הרמב"ם כדי ליישב למה האורחים לא קונים המצה, דאולי באמת בעינן לכם, אבל לפי הרמ"ך בדעת הרמב"ם יש לנו יישוב למנהג.

שיטת הריטב"א שיוצא במצה גזולה

ובהגהת הגרע"א (סוף סימן תנד) הקשה גם כן כנ"ל שהרי מדלעסיה קניא, וכתב שמצא בדברי הריטב"א (סוכה לה, א) שבאמת לפי הבבלי שלא הוזכר שאינו יוצא במצה גזולה, הטעם הוא משום דכיון דלעסיה קניא. ועיין בדברי הריטב"א שהוסיף בזה "ותו ליכא בשעת הנאת גרונו ומעיו דעביד מצוה, לא משום לכם ולא משום מצוה הבאה בעבירה", והיינו שכל שקנה דבר הגזול לפני המצה, אין בו משום מצוה הבאה בעבירה, ומבואר דלית ליה להריטב"א סברת המקו"ח והביאור הלכה שכאן גרע כיון שיוצא ידי חובת המצה ע"י לעיסתו, וס"ל להריטב"א דאין הלעיסה חלק מהמצוה, וכמבואר בדבריו שהוא תלוי בשעת הנאת גרונו.

מצוה הבאה בעבירה

אבל ע"י בריטב"א (פסחים לה, ב) שמבואר דבריו דבאופן שע"י המצה קנאה יש בזה משום מצוה הבאה בעבירה, שבתחילה מביא בשם תוספות דלא אסרו מצוה הבאה בעבירה אלא בקרבן שבא לרצות, וכן לולב, אבל בשאר מצות לא, ולפי"ז מצוה גזולה וכן של טבל יוצאין בה בדיעבד. וכתב הריטב"א לחלוק עליהם, דגזל מצוה אפוייה ואיכא יאוש בעלים, ועל ידי המצה איכא שינוי השם דמעיקרא לחם והשתא מצוה, **אי נמי שינוי רשות למאן דסבר מדרבנן דקדושת מצוה חשיב שינוי רשות**, דאשתכח דעל ידי המצה הוא קונה מצוה זו, בהא איפליגו בירושלמי וקי"ל כמאן דאסר.

[וזו לשיטתו בכמה פעמים בש"ס, (סוכה כט, א קידושין נה, א גיטין נג, ב) שאין מצוה הבאה בעבירה אלא היכא שהמצוה מסייעת את העבירה, ודלא כמבואר בתוס' (סוכה ל, א) שמצוה הבאה בעבירה היינו שהעבירה גורמת המצה. ועי' מש"כ לעיל (סוכה כט, ב) בטעם שלולב הגזול פסול משום מצוה הבאה בעבירה וז"ל: משום שבקדושת המצה הוא קונה אותה והוציאו מרשות נגזל, כגון שהיה יאוש כדי שאינו קונה וכשהקדישו למצותו הרי הוא כאלו מכרו, דמה לי מכרו לגבוה מה לי מכרו להדיוט, והוה ליה השתא על ידי המצה יאוש ושינוי רשות שהוא קונה, ולפיכך אינו לרצון לשם, הרי כנ"ל שבעינן שהעבירה תסייע המצה].

לכם במרור

ועוד דרך יש לבאר מ"ט אין להוכיח מהרמב"ם שלהלכה אין דין לכם במצה, והוא על פי דברי השאג"א (סי' צד).

דהשאגת אריה הסתפק שם מאיזה טעם מצוה גזולה פסול, האם הוא מטעם לכם או מצוה הבאה בעבירה, וכתב שיהיה נ"מ בזה לענין מרור בזה"ז, אי יוצא ידי חובתו במרור גזולה או לא,

דאם מצה פסול משום דנלמד מגז"ש לחם לחם מחלה, א"כ גם מרור גזול פסול, דכל דפסל רחמנא במצה במרור נמי פסול מהיקשא דמצה ומרור, [ואפילו במרור בזה"ז דרבנן, דכל דתיקן כעין דאורייתא תיקן], אבל אם מצה גזולה אינה פסולה אלא משום מצוה הבאה בעבירה, א"כ כיון שהאי פסול אינו פסול מיוחד במצה אלא כללא הוא בכל המצות, דמצוה הבאה בעבירה פסולה, א"כ להני רבוותא דפסקו דבמצוה דרבנן אין פסול של מצוה הבאה בעבירה, **דלכן לולב הגזול ביו"ט שני כשר**, לית לן בה הואיל ואינו אלא מדרבנן בזה"ז.

[אבל יעוין בשולחן ערוך (או"ח תרמט, ה) שזה שלא כדברי הרמ"א, דהמחבר כתב כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומין שביארנו, או מפני גזל וגניבה, ביום טוב הראשון בלבד, אבל בשאר ימים, הכל כשר. וכתב עליו הרמ"א **דיש פוסלין בגזול כל ז' ימים**, והכי נהוג. ושוב ראיתי בביאור הלכה (ריש סי' תנד) שהעיר כן על השאג"א, שדבריו דלא כהרמ"א].

וכתב השאג"א שע"כ א"א ללמוד הך גז"ש דלחם לחם מחלה ולפסול מצה גזולה, דהא בחלה גופא לא אשכחן דגזל פטור מחלה, אדרבה בב"ק (צד, א) מבואר שחייב בחלה, דהנה אביי מוכיח שם ששינוי במקומו עומד, מהא דאמרין הרי שגזל סאה חיטין טחנה לשה אפאה והפריש ממנה חלה אין זה מברך אלא מנאץ.

הרי דאף למ"ד שינוי אינו קונה דהויא גזל מעליא, מ"מ יש בו דין חלה, רק שאינו יכול לברך. ואם איתא דליכא בכלל חיוב חלה בגזל, א"כ לא שייך לומר אין זה מברך אלא מנאץ. וממילא ביאר בשאגת אריה, דכיון דחייב בחלה, ממילא אי אפשר למעט מצה גזולה מגז"ש דלחם לחם מחלה, שלא יהא טפל חמור מהעיקר.

והאחרונים (מקור חיים סי' תנד, ושו"ת עונג יום טוב סימן לט) כתבו על זה שאין משם ראייה. בעונג יו"ט דחה, דהתם קונה מטעם יאוש ושנוי השם, כמו בההיא שגנב וגזלן תרומתן תרומה, אלא דנחלקו לגבי ברכה, דאביי סובר שאינו מברך א"כ קנה בשנוי, ורבא חולק עי"ש שהאריך. והמקו"ח דחה דמ"מ הגזלן צריך להפריש חלה מצד חיוב הבעלים עי"ש.

ועכ"פ לפי השאג"א אין ראייה שהרמב"ם פסק שלא צריך לכם, שהא דכתב שמצה גזולה פסול משום מצוה הבאה בעבירה, הוא משום דא"א ללמוד פסול במצה גזולה מחלה כנ"ל. אבל לפי הרמ"ך שפיר ס"ל להרמב"ם שאין דין לכם במצה.

שיטת מהר"ש

אמנם, אפילו אם נאמר שלהרמב"ם אין דין לכם במצה, מ"מ אין כן הסכמת כל הראשונים, דיעוין בספר מהרי"ל (סדר ההגדה אות לד) דנשאל למהר"ש על יהודי שהלך בגנו של גוי וקצץ ירקות למרור מהו לצאת בו, מי בעינן מרור דומיא דמצה משלכם, או דילמא כיון דמרור עכשיו לדידן מדרבנן שרי. והשיב מהר"ש דהוי שינוי רשות, דהא אפילו גבי ערבה ישראל אחר שלא קצצה יוצא בו, ולכן פסק שם שהבעל הבית יוצא בו, אבל אותו שקצצו לא יוכל לצאת בו.

הרי מבואר שלדברי השואל במצה בוודאי בעינן לכם, וכל הדיון שלו לא היה אלא לענין מרור. וגם הר"ש הסכים לדברי השואל שבמצה יש דין לכם, וגם במרור יש דין לכם, אלא שטען שכבר קנה המרור ע"י שנוי רשות, ורק הקוצץ עצמו אינו יוצא בו.

שיטת הגר"א

ובביאור הגר"א (תנד, ד) על ההיא דנפסק שם שאין אדם יוצא ידי חובתו במצה גזולה, כתב מקורו "מ"ש (פסחים לח, א) מה להלן משלכם, ועי' רא"ש שם". הרי לך שנקט להלכה, שיש דין לכם במצה. וכ"כ במשנה ברורה (תנד, טו) להדיא שהטעם שמצה גזולה פסול משום דילפינן מחלה בגז"ש דלחם לחם, מה התם אין אדם מפריש חלה אלא מעיסה שלו דכתיב עריסותיכם אף כאן כן. א"כ לדבריהם שוב יש לעורר איך יוצאים האורחים ידי חובתם במצות מצה.

נ"מ בדין לכם במצה בעייל ונפיק אזוזי ובקנין משיכה

ודע, דכתב המ"ב (תנד, טו) שיש עוד נ"מ בזה שהמצה צריך להיות שלו, והוא דבר שמצוי להכשל בו, כגון אם קנה מצה ומשכן לרשותו, אם המוכר גלה דעתו בעת מכירתו שדחוק למעות ואינו יכול למכור בהקפה, וע"כ עייל ונפיק אחריו אזוזי ומדחהו בלך ושוב ואינו נותן לו, מדינא לא קנה, כמבואר בחו"מ (קצ, יז), וממילא אינו יוצא בהם אח"כ ידי חובת מצה מן התורה.

עוד נ"מ יתכן לגבי קנין משיכה, שאם אינו מכניס המצה לרשותו כדי שיקנה בתורת חצר, א"כ כיון דקי"ל דקנין משיכה אינו אלא מדרבנן, לפי השיטות דקנין דרבנן לא מהני לדאורייתא, לא יצא ידי חובתו אם לא שילם [אכן עיין להלן שיתכן שקונה את המצה באכילתו, וכפי שיבואר לפנינו].

[ב]

אורח אוכל משלו או משל בעל הבית, ואם הוא של בעה"ב האם יכול לקנותו

אלא דגם אם נאמר שבעינן גבי מצה משלכם, יש כאן מקום לנידון אחר, האם אורח המתארח אצל בעה"ב אוכל משלו או משל בעל הבית, דאם נאמר שהוא אוכל משלו אז שוב אין בעיא בהא דצריך שיהיה המצות שלו. ויסוד הנידון בזה הוא מה דשנינו בנדרים (לד, ב) בעא מיניה רב חייא בר אבין מרבא ככרי עליך ונתנה לו במתנה מהו, ככרי אמר לו כי איתיה ברשותיה הוא דאסור, או דלמא עליך אמר ליה, עילויה שויתיה הקדש. א"ל פשיטא דאע"ג דיהבה ליה במתנה אסור. ופריך אלא ככרי עליך לאפוקי מאי, לאו לאפוקי דאי גנבה מיניה מיגנב, א"ל לא, לאפוקי דאי אזמניה עלה.

ונחלקו הראשונים בביאור דברי הגמ', רש"י שם (כן הוא במפרש שם, וברבינו אברהם מן ההר שם הביא כן בשם רש"י) פירש דברי הגמ', שאם הזמין אותו לאכול מכר ההוא, והדר אמר לו ככרי עליך כדי לאוסרו עליו, שוב אינו נאסר, דכיון דאזמניה עליה, קנה חלקו כמה שהוא יכול לאכול הימנה, ואינו יכול לאוסרה עליו. ומבואר מדברי רש"י שהמוזמן אצל חברו קנה את האוכל, ולכן א"א לו לבעה"ב לאסור האוכל על האורח.

ובאמת צע"ג במאי קנה, הרי לא עשה מעשה קנין כלל. אבל עכ"פ לפי פירוש זה כל אורח קונה את המצה שאוכל כיון שמזומן עליה, ושפיר יוצא ידי חובתו אפילו אם יש דין לכם במצה.

אמנם הר"ן שם פירש את דברי הגמ' באופן אחר, ומבואר מדבריו להיפך, שאין המוזמן קונה את הכיכר שהוזמן עליו, וביאור דברי הגמ' הוא ג"כ להיפך, דדוקא במקום שהוא עדיין ככרו, וכגון שהזמין אותו עליו מ"מ ההיא שעתא נמי ככרו היא, ולכן נאסר, אבל אם נתנו לו במתנה שריא ליה, ועולה מדברי הר"ן בפירוש שאורח האוכל אצל בעה"ב לא קנה מה שאוכל,

ושפיר יכול בעה"ב לאסור האוכל על האורח. ולדבריו הדרא קושיא לדוכתיה איך אורח יוצא ידי חובת מצה.

ובספר קובץ שיעורים (פסחים אות קלא) הוכיח מהרשב"א (בבא מציעא פח, א) שאין האורח קונה את האוכל, דהרשב"א כתב שיש מקשין לפי שיטת ר"ת (תוס' בבא מציעא פח, א ומנחות לא, א) שלקוח פטור ממעשר מן התורה אפילו אחר מירוח, למה גזרו על הדמאי, והלא אפילו לא עשרן עם הארץ אינם חייבין מדאורייתא, וה"ל ספק בדרבנן ולקולא וכ"ש דרובן מעשרים הן. ותיירץ דשאני התם משום דאיכא למיגזר דזימנין דאורחים על שולחננו. מבואר בדבריו שאין האורח קונה האוכל.

האם אורח יש לו היתר לקנות מהאוכל המוגש לפניו בלי רשות בעה"ב

אמנם אכתי יש לדון דהאורח יוכל לקנות את האוכל אף שהאוכל של בעל הבית, ויש לעיין האם יש להאורח רשות לקנותו בלי שישאל לבעה"ב, כגון אם האורח סובר שעל פי דין צריך לקנותו, אלא שאינו רוצה לבקש מבעה"ב שיקנה לו.

והנה כתב הרמ"א (אבן העזר כח, יז) אורח שיושב אצל בעה"ב, ונוטל חלקו וקידש בו, הוי מקודשת. והט"ז חולק עליו מכח ההיא דאיתא בחולין (צד, א) שאין האורחים רשאים ליתן ממה שלפניהם לבנו ולבתו של בעל הבית, אלא א"כ נטל רשות, משום מעשה שהיה. וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (או"ח קע, יט). וא"כ לכאורה כ"ש שאסור לו לתת לאחרים [ולקדש בו את האשה], ולכן פסק שאינו אלא ספק קידושין. אך הבית שמואל (שם, מו) דוחה הקושיא, דצ"ל דדוקא לבנו לא יתן, כמעשה שהיה, אבל רשאי לקדש בו אשה, וכן ליתן זה לזה. ובב"ח משמע שמירי שהאשה שקידש היתה מוזמנת ג"כ, ולכן אין קפידא.

ולפי"ז יעלה דלפי הב"ש ודאי יוכל לקנות את המצה, אבל לפי הט"ז יש לדון, ונראה דגם לפי הט"ז כל מה שאינו רשאי הוא לתת לאחרים, אבל לקנות לעצמו ודאי שרי, שהרי אזמניה שיוכל לאכול מה שלפניו, ומדוע לא יהיה רשאי לעשות קנין באוכל.

המקדש אשה בטבעת שאולה

השפת אמת (סוכה לה, א) רצה ליישב מנהג העולם שאינם מקפידים לקנות את המצה, דאפשר דהעולם סומכין על דברי הרא"ש שהתיר לקדש בטבעת שאולה, דאדעתא דהכא יהיב ליה שיוכל לצאת בו.

וכוונתו לשו"ת הרא"ש (כלל לה סימן ב) שנחלק עם הרב אביגדור כהן צדק במי שקידש אשה בטבעת שאולה, שרבינו אביגדור פסק שאינה מקודשת [אא"כ אמר לה התקדשי לי בהנאת שימושה, דבדידיה קא מקדשה], אך הרא"ש סובר דשאני אם השאילה לו סתם או השאילה על דעת לקדש בה, דאם השאילה על דעת לקדש בה אנן סהדי דגמר בלבו ליתנו לו באותו לשון שיועיל לעשות קידושין, שתהא האשה מקודשת לו, כי אדעתא דהכי מסר בידו הטבעת. ואם לא יועיל לו בלשון שאולה, יהיה בלשון מתנה, ולכל הפחות יהיה מתנה על מנת להחזיר, והויא מקודשת, ויקנהו מן האשה ויחזירהו לו או יחזיר דמיו.

והיינו דלפי דברי הרא"ש מיישב השפת אמת, דהכא נמי ג"כ נתן לו את המצות על דעת שיוכל לצאת בהם, וא"כ שפיר יכול האורח לקנות המצה כדי לצאת ידי חובת מצות מצה.

חילוק בין מצה לטבעת

אמנם נראה, דיתכן שאפילו להחולקים על הרא"ש הכא שאני, דהנה המשנה ברורה (תרנח, ט) הביא מחלוקת הפוסקים לגבי לולב ביום ראשון של סוכות, האם אמרינן שיוצא בלולב השאול כמו לגבי קידושין דכתב הרא"ש הנ"ל שמקודשת משום שדעתו להקנות לו באופן המועיל, והביא דעת הט"ז (אורח חיים יד, ה) שלא יצא.

ואילו הט"ז עצמו (תנד, ד) דן לענין מצה שאולה, ודן לומר דכי היכי דמצה גזולה פסולה ה"נ מצה שאולה, דהא גבי אתרוג כי הדדי נינהו ששניהם פסולים, אבל מסיק הט"ז דשאני גבי אתרוג שאחר כך חוזר לבעליו בעיניה, ולכן אפילו כל זמן שהוא בידו מיקרי אינו שלו, אבל מי ששואל מצה מחבירו הרי נתכוין לאוכלה, ורק נתחייב לשלם דמים בעד המצה או לתת לו מצה אחרת, נמצא שזו עכשיו שלו ממש, אלא דחוב יש לו בידו לשלם לו. הרי שלגבי מצה יש כאן סברא טפי לומר דכיון שנתן לו לאוכלו הרי הוא ממש שלו.

[ג]

האם דעת האורח לקנות המצה

אבל כל זה אינו אלא היכא שהאורח יודע שיש דין לכם במצה אז הוא יכול לקנות, אבל אם אינו יודע שיש דין לכם, אז לא התכוון לקנות המצה ולא יצא.

ומצאתי בשו"ת מהרי"ט (א, קנ) שדן בחתן שלקח תפוח מהשולחן ונתן לחמיו לקדש בו בתו, ודן דלכאורה היה מקום דיועיל כמו המקדש בטבעת שאולה, אבל כתב לחלק, דאמנם מצינו (בקידושין נב, א) שאם מקדש את האשה בגזל דידה הוי קידושי ודאי, לפי שהכל יודעים שאי אפשר לה להתקדש בשל עצמה הילכך מסתמא הואיל ונתרצית להתקדש מקניא לגביה, וכן בטבעת שאולה כיון שאי אפשר לקדש בשל אחרים מסתמא מקנה לגבי מקדש, אבל הכא אבי הכלה סבור שהוא מקדש בשלו ואינו נזקק להקנות, והחתן נמי סבור כיון שיש לו רשות לאכול וכשלו חשיב לקדש בו, דלאו כולי עלמא האי דינא גמירי, הילכך כי איכא למטעי לא אמרינן מסתמא גמרי ומקנו, והוי כעודר בנכסי הגר וכסבור שלו הן דאמרינן ביבמות (נב, ב) דלא קני לפי שלא נתכוון לזכות בכך.

הרי מבואר שכיון שלא כולי עלמא דינא גמירי ולא כיוון לקנות לא קנה, והכא נמי לגבי מצה, אם אין האורח יודע שעליו לקנותו, א"כ לא קנה ולא הוי משלכם.

ידו קונה לו שלא מדעתו

שוב כתב המהרי"ט דיש לומר דקנין יד עדיף מעודר, דכמו שחצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו, כדאמרינן בבבא מציעא (קב, ב), כל שכן ידו קונה לו שלא מדעתו.

אלא דיש לדון בדבריו דכל זה לא יועיל אלא לקנות מה שבתוך חלל היד, אבל מה שיוצא החוצה כבר דנו האחרונים האם קונה היכא שאינו מוגבה ג' טפחים. דידועים הם דברי הנתי"מ (קצח, ג) שידו אינו קונה מדין חצר אלא מה שבתוך חלל היד, ומה שבחוץ אינו קונה אלא מדין הגבהה. וכן דעת הגרע"א (שו"ת רע"א סי' רכב). אבל בשו"ת אבני נזר (אבן העזר קסא) הקשה על האחרונים מהא דדמבואר בקידושין (כה, ב) שקונים פיל ע"י שמביא ד' כלים ומניח תחת רגליו, ומבואר דאף דראשו וגופו הוא להלאה מהכלים, מ"מ קונה משום חצר [וכמבואר שם בסוגיא שמעת מינה כליו של לוקח ברשות מוכר קנה לוקח, הרי שהוא מטעם חצר].

דעת אחרת מקנה

ובמהרי"ט שם מסיק, שאם דעת הבעלים להקנות לאורח י"ל דקונה מטעם דעת אחרת מקנה, אבל כתב שלא מועיל א"כ דעתו להקנות בשעה שהאורח לוקח אותו, דבלא"ה אין כאן דעת אחרת מקנה.

ומעתה לפי"ז לגבי מצה, אם הבעל הבית מתכוון להקנות המצה להאורח, אע"פ שאין האורח מתכוון לזכות במצה שפיר יצא ידי חובתו, אפילו להצד דבעינן מצתכם. אבל חתני היקר ר' יוסף יהושע ברזון שליט"א העיר מדברי התוס' (ב"ב נד, א) שכתבו שהא דחצר קונה לו שלא מדעתו, היינו שאינו יודע אם הוא בחצרו, ואם היה יודע היה רוצה לקנות, אבל אם יודע ואין מתכוין לקנות לא קני. ולפי זה קשה, דאפילו אם בעה"ב יתכוון להקנות לא יקנה האורח א"כ יתכוון להדיא לקנות, כיון שהוא יודע שהיא בידו.

היכא שאוכלו בוודאי קנה

אלא שיתכן לצדד בזה, דהיכא שלוקח לאכול מקרי דעת קנין, שהרי לוקחו לעצמו, וזה גופא כל ענין של בעלות וקנין. ועי' במשנה ברורה (תנד, טו) שהבאנו לעיל דזה לשונו: "דדוקא מצה גזולה אינו יוצא אבל אם שאל מצה יוצא בה, דהא שאלה ע"מ לאכלה ולא להחזירה בעין, א"כ הרי היא שלו ממש". ומבאר מדבריו שא"צ דעת למעשה קנין, ועצם מה שלוקח לו לאוכלו הרי היא שלו ממש.

ועי' בשו"ת מהרי"ט (שם) דיש להסתפק באורחים המסובין אצל בעל הבית אם זוכים במתנותיהם משיגביהום, או עד שיתנו לתוך פיהם, ונפקא מינה שאם אחד מהם ברר והניח לפניו, ובא אחד ונטלו אם יכול לאוסרה עליו, אי נמי אם בעל הבית עצמו נטלה, או שקדש בם את האשה אם היא מקודשת, דמסתברא שאינו מזכה להם אלא משיתנו לתוך פיהם. משמע דעכ"פ אם שם בפיו בוודאי קנה.

ויתכן שאפילו הר"ן בנדרים הנ"ל (לד, ב) שכתב שעדיין ככר של בעל הבית היא ויכול לאוסרו עליו יודה לזה, דלא אמר בגמ' שעדיין האוכל של בעה"ב אלא דמקרי שנהנה מבעה"ב בתחילת הלעיסה, אבל אה"נ באמת קנה אח"כ. אך יש לדון מתי באמת קונה את האוכל שהוא אוכלו, שאם זה בתחילת הלעיסה א"כ אין כאן בית מיחוש.

ומ"מ בדברי הרשב"א (בבא מציעא פח, א) שהבאנו לעיל שהוכיח בקובץ שיעורים (פסחים אות קלא) שאין האורח קונה את האוכל, א"א לומר כן, שהרי כתב ששייך לגזור משום אורחים שאז אין בזה משום לקוח, הרי דלא קני גם בשעת אכילה ממש.

להלכה

לענין דינא, לפי מה שנתבאר לנו בסוגיא זו, יש צדדים לקיים "מנהג העולם" בזה שאין האורח קונה המצות, אבל לכתחילה מן הראוי שעכ"פ יכוון לקנות המצה. וכן כתבו בספר הליכות שלמה (פרק ט, ד ודבר הלכה ט) שכך ראוי לנהוג. אבל ראיתי בקובץ "היכלא" (מקהילת בני תורה, הר נוף) שיצא לאור בניסן תשע"ב, שהגרי"מ הכהן רובין שליט"א, הביא שהגר"ח קניבסקי שליט"א כתב לו שהחזו"א לא נהג להקנות המצה לאורחים.